ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ DERGİSİ
Ankara University Journal of the Archeology Department Faculty of Letters
ANADOLU / ANATOLIA 31, 2006
AYRI BASIM

Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine

Özlem SİR GAVAZ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ, ANKARA - 2008

HİTİT KENTİ ZALPA'NIN YERİ ÜZERİNE

Özlem SİR GAVAZ

Anahtar Kelimeler: Zalpa • Hitit Dönemi • Asur Ticaret Kolonileri • Anitta Metni • Kaniš

Keywords: Zalpa • Hittite Kingdom • Assyrian Trade Colonies • Document of Anitta • Kanish

Özet:

Asur Ticaret Kolonileri zamanında ve Eski Hitit Kraliyet dönemindeki metinlerde sık sık karşımıza çıkan Zalpa Şehri'nin günümüzdeki yerinin tespiti, tarihi coğrafya ve söz konusu döneme ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Zalpa'nın lokalizasyonu üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen halen yeri kesinleşmiş değildir. Çalışma hazırlanırken, daha önce konuyla ilgili yapılmış bilimsel çalışmalar ve pekçok çivi yazılı metin yeniden gözden geçirildi. Yaptığımız çalışma sonucunda, eskiden de bilindiği üzere, Anadolu'nun kuzeyinde bir tane ve Anadolu'nun güneyinde Asur-Kaniš kervan yolu güzergâhında bir tane olmak üzere iki Zalpa'nın varlığı söz konusu oldu. Şimdi ise sorun, bu iki Zalpa'dan hangisinin Eski Asur ve Eski Hitit Çağı metinlerinde sık sık geçen ve daha büyük öneme haiz olan kentin olduğudur.

Abstract: About the location of Zalpa the Hittite town

The localization of Zalpa, an ancient town which frequently appears in the cuneiform texts belonging to the period of Old Hittite Kingdom and Assyrian Colonial Age, is important from the point of Historical Geography, because it will shed light on the two periods in question. In spite of a number of studies on the localization of Zalpa, the exact location of this town remains uncertain. The aim of this study is to make an attempt to determine the exact location of the town of Zalpa. During the process of writing of this paper, a number of modern researches and many cuneiform texts concerning this study have been examined in detail.

The result of this study shows that there are two possible locations for Zalpa, one in the north of Anatolia and the other on the caravan-route lying from Assur to Kaniš. The basic question is now to determine which one of two Zalpa is the town that is frequently mentioned in Old Assyrian and Old Hittite texts and was of more importance than other from the point of commerce, culture and politics.

I. Giriş

Asur Ticaret Kolonileri çağı ve çivi yazılı Boğazköy metinlerinde geçen Zalpa'nın yeri hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu görüşlerden en önemlilerinden ilki Zalpa'nın Kızılırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü bölgede aranmasıdır. İkinci görüş ise Asur'a çok yakın olduğuna işaret eden belgelere dayanarak Zalpa'nın Gaziantep ve geniş çevresinde aranmasıdır[1]. Bu nedenle Zalpa ile ilgili çivi yazılı metin yerleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada genel olarak iki ayrı Zalpa Kenti'nin varlığı kesin olarak ortaya çıkmıştır. Şimdi aşağıda bu iki Zalpa ile ilgili metin yerlerini ve sonuçlarını irdelemeye ve hangi kentin küçük bir krallık merkezi olmak dahil politik, kültürel ve ticari açıdan daha önemli olduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

II. Anadolu'nun Güneyinde Olduğu Düşünülen Zalpa İle İlgili Metinlerden Elde Edilen Bilgiler

M.Ö. 2. binyıl başlarında Anadolu'daki yerel krallıklar ve bunların birbirleriyle olan münasebetlerine dair, Kültepe'de ele geçen önemli bir belge olan, Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaneš Kralı Waršama'ya yazdığı mektubun yayınlandığı kitap, Zalpa hakkında bilgi edinebileceğimiz önemli ve eski vesikalardan biridir[2].

Ayrıca K. Balkan'ın bildirdiğine göre Adana Müzesi'nde bulunan, üç kaçağın yakalanması için emir içeren bir mektupta şöyle denilmektedir: "*Nerede oturuyorlarsa elleriniz onları takip etsin. Eğer Mama'ya (gittilerse) Şil-Adad onları takip etsin. (Bu maksatla) ya* Zalpa *ya da Tegarama'ya (gitsin.) Onları tutuncaya kadar bir gece bile geçirmesin.*" Bu metin yerinden yola çıkılarak Zalpa'nın Alişar yakınlarında bulunduğu idda edilmiştir[3]. Mektupta, "*ya Zalpa ya da Tegarama'ya gitsin*" ifadesi, Zalpa'nın Tegarama bölgesine yakın bir yerde bulunduğunu akla getirmektedir. Tegarama Bölgesi (muhtemelen Gürün), Kaniš'in doğusunda, Tohma Çayı'nın suladığı Tohma Vadisi'nde yer almaktaydı[4]. Nashef'e göre Tegarama'nın, bir taraftan Zalpa ile diğer taraftan da Buruddum[5] ile olası bir ilişkisi vardır. Bu yüzden de Buruddum, Tegarama, Kaniš, Mama ve Zalpa birbirine yakın güzergâhlarda lokalize edilmelidir. Bu da Zalpa'nın güneyde bir yerde aranmasını gerekli kılmaktadır.

Elimize geçen diğer önemli bir belge, Kültepe'de 1988 yılı kazılarında bulunmuş olan Kt.88/k 963 envanter nolu mektuptur. Belgede alıcı olarak isimleri kaydedilen kimselerin, Asur'da oldukları anlaşılmakta ve Kervanın önce Zalpa'ya uğrayacağı ve orada bazı işlemler halledildikten sonra Kaniš'e hareket edeceği belirtilmektedir. Metnin ilgili 9–30 satırları arası şu şekilde tercüme edilmiştir: "*Kaniš'e gireceğiniz günde Saray (sadece) nisbatum vergisini alacak ve vatandaşınız kalbinin (istediği) yere gidecek. Sarayda hiç mal kaybı yoktur. Ayrıca biz kervanı girdirmek için saraya söz verdik. Mektubumuzu Asur'da işittiğiniz zaman toplantınızda (görüşerek) Zalpa için (malı) yükleyin! Zalpa'[ya] girdiğinizde [……..] eşeklerinizi(in) tablette [……..] 2 zakdutum'u aci[l olarak] toplantınızda ta[lep edin]. (Böylelikle) Asur şehri, karum ve kendiniz için onurlu davranın*"[6]. Bu belgeye göre Zalpa'nın, Asur Ticaret kolonilerinin Anadolu'ya girişte Kaniš'e ulaş-

---

1 Özet olarak ve eski literatürle birlikte bkz. del Monte – Tischler, RGTC 6 (1978) 490 vd.; del Monte, RGTC 6/2 (1992) 191.

2 Balkan 1957.

3 Balkan 1957, 36.

4 Yakar 2007, 373.

5 Nashef'de Buruddum ile Zalpa birbirine komşu şehirler olarak gösterilmiştir. Bkz. Nashef 1991, 28.

6 Albayrak 2003, 3.

mak için izledikleri bir güzergâh üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Burada önemli olan Zalpa'nın Asur ve Kaniš arasında önemli bir istasyon şehir konumunda olmasıdır.

Asur Ticaret Kolonileri devrine ait 14–2–80 envanter nolu şahitsiz bir mukavele örneğinde de Zalpa adı geçmektedir. Metinde şöyle demektedir: "*Aššur-idi'nin mührü, Ennum-Aššur'un mührü, Aššur-İštikal'in mührü yoktur. O mühürlemedi. 41/2 şeqel gümüş, Aššur-İštikal'e, Zalpa'ya [kadar?] onun kirası olarak verilmiştir. Eğer yükleme sırasında başka bir yere giderse, teminat parası ödeyecek*"[7]. Anlaşıldığı gibi Zalpa, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde önemli ticaret merkezlerinden biri olmakla birlikte bir gümrük kapısı niteliğinde Anadolu'ya geçiş sınırında yer aldığı açıktır. Bu belgeden anlaşıldığına göre, Zalpa'dan geçilmesi zorunludur. J. Yakar'a göre, Asur Ticaret Kolonileri'nin Anadolu ve Asur arasında güvenli bir yol ağı ve kervan durakları oluşturması, önemli bir ekonomik girişimdi. Nitekim Anadolu ve Asur arasında gidip gelen kervan kafilelerinden çok kazanç sağlanıyordu. Ana güzergâhlar, her kervandan zorla geçiş ücreti alan çeşitli şehir devletlerinin içinden geçiyordu[8]. Bu bilgi ışığında Zalpa'nın Asur ve Anadolu arasında ana güzergâh üzerinde geçilmesi zorunlu şehirlerden biri olduğunu söylenebilir.

Diğer taraftan koloni çağına ait, *Uşur-ša-İštar*'ın *Hunniya*'ya yazdığı Kt.n/k 1316 envanter nolu mektupta, Zalpa şehri şu şekilde geçmektedir: "*Uşur-ša-İštar, Hunniya'ya şöyle diyor: Senin çocuklarının adresine eşyalarını alıp götürecekleri hususundaki mektubumu işittiğin günde, sen de orada 1 veya 2'şer eşeği eşe ve dosta ver ki Zalpa'ya senin eşyanı alıp götürsünler! Yolda muhafaza ettir! Sen de işini tasfiye edip, kalk ve Zalpa'ya gel! 3 veya 4 şekel ağırlığında, yetkiye ait husarum'dan (yapılmış) mührü benim için satın al! Ve de 4 qā iyi cins yağı benim için al!*"[9] Mektuptan Zalpa'nın koloni çağında önemli merkezlerden biri olduğunu anlaşılmaktadır. Nitekim mektubu yazan Uşur-ša-İštar adlı şahıs, Hunniya'nın mevcut işini de tasfiye edip, Zalpa'ya taşınmasını ve orada yaşamasını söylemektedir. Bu durum Zalpa'nın ticari açıdan da zengin ve gelişmiş bir şehir olabileceğine işaret etmektedir.

Zalpa, Kültepe tabletlerinde birçok tekstil metni içinde anılmaktadır. Bunlara örnek vermek gerekirse 30. Kt. o/k 7 envanter nolu ve *Išim-Su'en*'in *Uşur-ša- Aššur*'a ve *Šimat-İštar*'a hitaben 10 adet, çeşitli kalite ve türdeki kumaşlar hakkında yazılmış olan mektubun 9-10. satırlarında "*nibrarum kumaşını Zalpalı Ahuni'nin oğlu Šu-İštar taşıdı*[10]." ifadesi yer almaktadır.

Öte yandan 42. Kt. o/k 26 envanter nolu *Puzur-Ana*'dan *Enam-Aššur*, *Duma*, *Niwah[šušar]* ve *Niwahšušar*'a hitaben yazılmış olan ve çeşitli miktarda tekstil ürününü konu alan mektubun 5. satırında "*Zalpa tülü*" ifadesi karşımıza çıkmaktadır[11].

Başka bir belgede, 43. Kt. o/k 29 envanter nolu bir tekstil metninde de 4-5. satırlarda "*Zalpa tülünü benim mührümle*" ifadesi yer almaktadır[12].

Elimize geçen önemli tekstil metinlerinden biri olan, Kt. n/k 602; 165–602–64 envanter nolu metnin konusu, *Šu-Kubum* tarafından Zalpa'da Hunniya'ya emanet edilen kumaşlarla ilgili olarak Enna-Anum'un Hunniya'ya yazdığı mektuptur. Mektubun 1

7 Günbattı 1987, 191.
8 Yakar 2007, 39.

9 Çeçen 1990, 23 vd.
10 Albayrak 2006, 69-70.
11 Albayrak 2006, 90-91.
12 Albayrak 2006, 92-93.

ve 5. satırları arasında şöyle demektedir: "*Enna-Anum Hunniya'ya şöyle söylüyor. 2 adet iyi cins kumaşı Šu-Kubum Zalpa'da sana bıraktı*"[13]. Yine bizim için önem arz eden belgelerden biri, İst. 12489 envanter nolu *Imdī-İlum, Šū-Bēlum* ve *Aššur –şulūlī*'ye *Puzur-Aššur*'un Zalpa ve Hurama'ya gümrük kaçakçısı ile gönderecekleri kendi kumaşları hakkında yazdığı bir mektup olan belgedir. Mektupta ilgili satırlar şöyledir: "*Imdī-İlum, Šū-Bēlum ve Aššur –şulūlī'ye Puzur-Aššur şöyle söylüyor de: Zalpa ve Hurama'ya*[14] *(gidecek) kumaşlarımı gümrük kaçakçısı ile bana gönderiniz ve kumaşlarımı benim için (memlekete) girdirsinler ve benim için satın alacağınız šulḫum kumaşları ile birlikte Ikūppīa ile onları bana gönderiniz.*"[15] Bu mektup, Zalpa'nın Asur gümrük sınırında bir yerde olduğuna ve sınır bölgesinde olmasından kaynaklı olarak yasal olmayan yollardan da mal aktarımı yapıldığına dair önemli bir kanıttır.

Yukarıda bahsettiğimiz tekstil ürünlerinin alış verişini konu alan metinlerden, Zalpa'nın Asur ve Kaniš arasında gerçekleşen mal sevkiyatına tekstil ürünleriyle katkıda bulunduğu ayrıca bu malların depolandığı yükleme ya da boşaltma sevkiyatlarının yapıldığı bir istasyon konumunda olduğu açıktır. Metinlerden aynı zamanda Zalpa tülü ya da kumaşının o dönem ticaretinde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bize Zalpa'nın bulunduğu bölgenin dokumacılık sanayinin gelişmiş olduğunu gösterir. Günümüzde hala dokumacılık sanayinde önemli bir merkez olan Gaziantep'te çok eski bir gelenek olan kutnuculuk sanatı devam etmektedir. Kutnu'nun kelime anlamı, pamuk ya da ipekle karışık maddeden dokunmuş, kalın, ensiz bir kumaş çeşididir[16]. Kutnu kumaşı halen Gaziantep merkezinde ve ilçelerinde yöresel kıyafet olarak kullanıldığı gibi, dekoratif amaçlı çeşitli aksesuarlarda ve perdelik kumaş olarak da kullanılmaktadır. İşte kutnu kumaşı belki de eskiden Zalpa'da dokunan bezle aynıydı. Nitekim yukarıda verdiğimiz tekstil metinlerinde geçen "*Zalpa tülü*" ya da "*Zalpa kumaşı*" ifadesi Zalpa'nın Gaziantep ve civarında aranması gerektiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Günümüzdeki Kutnu kelimesi, Akadça'da *kutanūm* ya da *kutīnum*[17] sözcüğünü anımsatmaktadır. Eğer bu iki sözcük birbirinin aynısı ise, anlamları da günümüzdeki anlamı ile örtüşmektedir. Bu bilgiler ışığında Anadolu'nun güneyinde bulunan Zalpa'nın, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda kendine has bir dokumacılık sanatının gelişmiş olduğunu ve bu sanatın günümüze kadar devam ettiğini varsayarsak Zalpa'yı Gaziantep ve yöresinde aramamız yanlış olmayacaktır.

Zalpa'nın adının zikredildiği kayda değer belgelerden biri de Kt. n/k 568: 165–568 -64 envanter nolu *Uşur-ša-İštar*'ın mektubudur. Mektubun 27 ve 30. satırları arasında "*1/3 mi<na> 2 ½ šekel kalay Zalpa'dan*

13 Bilgiç – Bayram 1995, 84-85.

14 Hurama'nın yeri ile ilgili Bkz. Nashef 1991, 60-61; Gastrang ve Gurney'e göre Hurama (Hurma), Kumanni Memleketi'nin komşusudur. Gastrang – Gurney 1959, 48.

15 Bilgiç ve diğ. 1990, 47 (metin no 26).

16 Şimşek 2007, 236; (Ar. ḳuṭn "pamuk" ve nispet eki ile –ī ile ḳuṭnī : Pamuklu dokuma.) Elbiselerde ve daha sonra döşemelerde kullanılan, genellikle fes rengi zemin üzerine sarı çubuklu, pamuk ipliği karışık, atlas taklidi bir ipekli kumaş çeşidi. Gaziantepli Cevdet Usta, "*Önceleri herkes kutnu kumaşından yapılmış elbiseler giyerdi. Kutnu günümüzde sadece mahalli kıyafet, çeşitli aksesuar, folklor giysileri, turistik giysi, çanta, terlik, perdelik ve milli kıyafetler olarak kullanım alanı bulmakta*" şeklinde konuştu; "*Esnaf kadını eşraf kadınının giydikleri elbiseleri giymez, yani kutnularla, sırmalı elbiselerle süslenmezdi*" (Ahmet Hamdi Tanpınar) Ayverdi 2005, 1809.

17 Black ve diğ. 1999, 171. Sözcüğün geniş anlamı ve ayrıca keten ile ilişkisi için bkz. Soden (1965) 518; Civil (1971) 607 vd.

Kaniš'e kadar yapılan nakil masrafı(dır)"[18] denilmektedir. Görüldüğü gibi ara istasyon konumunda olan Zalpa'dan Kaniš'e giden ticaret kervanları, merkez Karum ile sınır kapısında bulunan Zalpa arasındaki yol için belirli miktar vergi ödemektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe II. tabakada bulunan Karumlar arasında adı geçen Zalpa şehrinin, aynı zamanda Kültepe II. tabakada bulunan Wabartumlar arasında da adı geçmektedir[19]. Bu da iki Zalpa'nın var olabileceğini düşündürmektedir. Ya da Zalpa, önceden Wabartum iken daha sonraları Karum statüsünde bir şehir konumuna yükselmiştir. Ele geçen Kültepe tabletleri arasında Kaniš ile bir başka Karum arasında yapılmış mektuplaşmalara ait birçok örnek bulunmaktadır. Sayısı 20'yi bulan Karumlar'dan gönderen ya da alıcı merkez olarak isimleri kaydedilenler arasında Zalpa da sayılmaktadır[20]. Zalpa, BIN, VI, 167, 8 vd. envanter nolu metinde "*Bît Kârim*" (Karum dairesi) olarak geçmektedir[21]. Bu ifade Zalpa'nın Karum olduğunu doğrulamaktadır.

Diğer yandan 27. Kt. o/k 24 envanter nolu bir Wabartum kararı metninin konusu ilgi çekicidir. Zalpa *Wabartumu*'nun iki Asurlu şahsı, meselelerini halletmeleri için Kaniš'e sevk ettiğine dair bir wabartum kararını konu alan belgede şöyle denmektedir: "*Zalpa (w)abartumu'nun kararı. Zalpa wabartum'u kararı verdi: Zalpa wabartumu'nun tableti gereğince Alabum ve Danaya, şahitleri ve belgeleri yüzünden gidecekler ve Kaniš karum'unda görüşecekler. Šu-İštar'ın oğlu Ašur-tab meselenin çözücüsüdür*"[22]. Görüldüğü gibi metinde Zalpa Wabartum olarak geçmektedir[23].

Koloni çağında, Anadolu saraylarıyla tüccarlar arasındaki ilişkileri, merkez Karum teşkilatının yanında Asur'un elçileri de sağlamaktaydı. H. A. Şahin'in bildirdiğine göre buna örnek teşkil eden bir mektupta "*Zalpa Wabartumu, Asur'un elçilerine ve Kaniš Karumuna sesleniyor*" ifadesine rastlanmaktadır[24]. Yine bir belgede: "*Šamuha*[25] *Wabartumu kararını verdi, Mama wabartumu bu konuda hüküm verdi, Zalpa wabartumu hükmünü verdi*"[26] şeklinde geçmektedir. Bu belgelerden Zalpa'nın koloni çağında önemli bir ticaret ağının içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

A. Götze, Zalpa'nın, Zalpa/Zalpuwa ve Zalpah şeklinde iki farklı yazılışı olduğu için iki farklı Zalpa'nın olabileceğini ileri sürmüştür[27]. Aynı zamanda M. Forlanini'nin bildirdiğine göre I. Hattušili'nin yıllıklarında Zalpa şehri, Hititçe metinde Za-al-pa (Zalpa), Akadça metinde ise Za-al-ba-ar (Zalbar) şeklinde geçmektedir[28].

Bu bağlamda Miller, metinlerde Zalpa/Zalpuwa olarak geçen yerleşimin Anadolu'nun kuzeyinde, Zalpah olarak geçen yerleşimin ise güneydoğuda Asur'dan Anadolu'ya girişte bir yerde olduğunu söylemektedir[29]. Yine bununla ilgili olarak M. Forlanini, Zalp(uwa) ile Toros dağlarının kuzeyinde bulunan Zalpa yerleşiminin eş

18 Bilgiç – Bayram, 1995, 77-78
19 Bilgiç – Bayram 1995, 36-39; Bayram 1997, 63-64.
20 Günbattı 1998, 479.
21 Orlin 1970, 35.
22 Albayrak 2006, 62-63.
23 Zalpa'nın Wabartum olarak geçtiği diğer metin yerleri: Kt 91/k 149, 2 ve Kt 91/k 167, 25-26. Kt k/k 98, 3-4; Bayram 1997, 64.
24 Şahin 2002, 71.
25 Šamuha'nın yeri ile ilgili bkz. Yiğit 1998, 274 vd.
26 Şahin 2002, 77.
27 Götze 1964, 116 vd.; Zalpa'nın etimolojisi ile ilgili olarak bkz. Götze 1960, 47 vd.; Zalpa'nın Zalpuwa şeklindeki yazılışı ile ilgili bkz. Laroche 1958, 267 vd.
28 Forlanini 1995, 125
29 Miller 2001, 70-71.

sesli olmasından dolayı o döneme ait kayıtlarda birbirine karıştırıldığını belirtmiştir. Bu yüzden dönemin kâtiplerinin zaman zaman her ikisine de aynı ifadeyi kullandıklarını, bazen de kayıtlara Zalpa yerine Halpa yazarak mevcut karışıklığın içinden çıkılmaz bir hal aldığını ileri sürmüştür[30].

I. Hattušili'nin yıllıklarında tahrip ettiği şehirler arasında sayılan Zaruar (Aruar) şehri[31] bazı araştırmacılar tarafından *Zalwar* ile eşitlenmektedir[32]. Nitekim Miller, Zalwar'ın Alalah'ın kuzey veya kuzeydoğu yönünde nehir vadileri boyunca aranması gerektiğini ileri sürmüş ve bildirdiğine göre III. Salmanassar'a ait bir yazıt incelendiğinde burada geçen Saluara Nehri'nin yakınlarında (günümüzde Karasu Nehri) Zalwar'ın aranması uygun düşmektedir. M. Forlanini'ye göre de, Zalwar, Tilmenhöyük ise de[33] burasının son zamanlarda tekrar Haššu(wa) ile eşitlenebileceğine dair görüşler vardır. Bizim için asıl önem taşıyan ve vurgulanması gereken nokta Miller'in, Zalpa ile Zalwar'ı eşitlemesidir. Miller'e göre M.7536 nolu bir Mari metninde Yasim-Sūmu adlı şahsın, Zimrilim'e, Qaqqadanum isimli bir başka kişinin Haššum'a yaptığı seyahatin engellenmesi ile ilgili Kargamıš[34] kralı Aplahanda ile yaptığı görüşme hakkında, bilgi verdiği görülmektedir. Aplahanda bu konu ile ilişkili olarak A[niš-H]urpi'ye cevap niteliğinde bir mektup kaleme almıştır. Yasim-Sūmu'nun ise Kargamıš'tan Zalpa'ya gelen ve aynı zamanda *Uršum* kralı'nın geriye çağırdığı tek kişi olduğu anlaşılan Abdu-Erah ile ilişkili bir takım bilgiler verdiği dikkati çekmektedir; eldeki mevcut veriler bu şahsın şarap gemisini doldurduktan sonra, Zalpa kralı tarafından Kargamiš'ta alıkoyulmadan önce, Uršum'a geri dönmesine izin verdiğini, ve ismi geçen şahsın gerçekte Uršum'da ikamet ettiğini göstermektedir. M.7536 nolu tabletin ilerleyen kısmında Kuzey-Batı Suriye ticaret ağı içinde Zalwar kentinden bahsedildiği görülmektedir[35]. Sözcüğün yazılış biçiminden dolayı burada *A[niš-H]urpi*'nin bahsettiği Zalpa kentinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Yani aynı metin içinde önce Zalpa sonra da Zalwar isimleri geçmektedir. Aynı zamanda metinde, Kargamıš'tan Zalpa'ya gelen Abdu-Erah adlı kişiden bahsedilmektedir. Bu ifade güneyde bulunan Zalpa'yı kanıtlamaktadır. Nitekim metinde Zalpa'nın Kuzey Suriye'de kilit bir noktada bulunan Kargamıš krallığına yakınlığı söz konusudur.

Yine Miller'e göre bu metinde (M.7536) geçen Zalpa (=Zalwar), Fırat'ın batısındaki bir noktayı işaret etmektedir ve Zalwar, Haššu, Uršu(m)[36] ve Kargamıš arasındaki sıkı ticari ve siyasi ilişkiler güneydeki Zalpa'nın yerini doğrular mahiyettedir[37]. Eğer Miller'in iddiası doğru ise Zalpa Karasu yakınlarında aranmalıdır. Zalpa'nın Karasu üzerinde aranması ile ilişkili olarak A.

30 Forlanini 2004, 367; KUB XVII 21 nolu metinde Kaška bölgesi içinde sayılan şehirler arasında Zalpuwa olarak geçen Zalpa şehri, KBo IV 13 nolu bir kurban bayramını konu alan metinde ise, Orta Karadeniz Bölgesi'ne lokalize edilen şehirler arasında Zalpa olarak geçmektedir. Bu durum Zalpa şehri'nin hem Zalpuwa hem de Zalpa yazılışının aynı yeri ifade etmek için kullanıldığının bir göstergesidir.

31 Yiğit 1994, 139-140.

32 Forlanini 1995, 125; Miller 2001, 72 vd.

33 Forlanini 1997, 123.

34 Hititçe çivi yazılı metin ve literatürde Kargamıš'ın geçtiği yerler için bkz. del Monte – Tischler 1978, 181; del Monte 1992, 67; Kuzey Suriye ve Anadolu arasındaki yolların kesişme noktasında bulunan Kargamıš kenti, bugünkü Cerablus tren istasyonu yakınında yer almaktadır. Güneyinde verimli Suriye ovaları, kuzeyinde ise hammadde zengini dağlık bölgeler bulunmaktadır: Dinçol 2004, 50.

35 Miller 2001, 79 vd.

36 Uršu'nun yeri ile ilgili bkz. Nashef 1991, 130.

37 Miller 2001, 79 vd.

Ünal da Karasu üzerinde bulunan büyük höyüğün Zalpa olabileceğini ileri sürmüştür[38].

Diğer yandan güneydeki Zalpa'nın yeri ile ilgili olarak, Mari vesikaları ışığında B.J. Beitzel'e göre, Nihriya Şehri'nin, Balih Nehri'nin batı kıyısı boyunca, Harran ve Zalpa arasında bir yerde aranması doğru olacaktır. Bu bilgi bize Zalpa'nın Balih Nehri[39] ve Harran'a yakın bir yerde olabileceği olasılığını göstermektedir. Nitekim M. Forlanini'ye göre de güneydeki Zalpa, Balih Nehri havzası içinde yer almaktadır[40].

Tarihi bir metin olan KBo XII 3 nolu Hititçe metnin arka yüzünde Zalpa şehri ve Anum-Hirbi[41] ifadeleri peş peşe geçmektedir[42]. Metinde Anum-Hirbi'nin Zalpa şehri askerleri ile giriştiği mücadele anlatılmakta ve Zalpa'yı zapt ettiği belirtilmektedir. Burada adı geçen Anum-Hirbi'nin Mama[43] Kralı olduğunu düşünürsek Mama ile Zalpa arasında önemli askeri faaliyetlerin varlığı ortadadır. Nitekim M. Forlanini tarafından güneydoğu Anadolu'da Maraş veya Göksun civarına lokalize edilen Mama Krallığı[44] ile Zalpa arasındaki münasebetler, güneyde aranması gereken Zalpa'ya işaret etmektedir.

I. Hattušili'nin fermanı olarak bilinen KBo III 27 nolu metnin Vs I 28–31 satırları arasında Zalpa, Haššuwa[45] ve Halap (Günümüzde Halep)[46] aynı cümlede peşpeşe sıralanmıştır. Metinde Zalpa ve Haššuwa'nın "baba sözü" dinlemedikleri için cezalandırıldıkları ve aynı şekilde Halap'ın da cezalandırılacağı dile getirilmektedir[47]. Kuzey Suriye'de bulunan bu yerlerle birlikte Zalpa'nın da anılması güneyde aranması gereken Zalpa'ya önemli bir kanıt olarak gösterilebilir.

Öte yandan KBo XXII 4 nolu Hititçe metnin Vs I 3–6 satırları arasında Emar şehri prensleri Yarimlim ve Atradu ile birlikte Zalpa adamı ifadesi kullanılmıştır[48]. Bu ifade de bize güneydeki Zalpa'yı işaret etmektedir. Nitekim Kuzey Suriye'de Orta Fırat Bölgesi'nde yer alan ve önemli ticaret merkezlerinden biri olan Emar şehrinin (Günümüzde Meskene)[49] prensleri ile birlikte Zalpa adamının anılması Zalpa'nın Kuzey Suriye Bölgesi'ne yakın bir bölgede aranmasını gerekli kılmaktadır.

Zalpa'nın Güneydoğu Anadolu'ya girişte ya da Kuzey Suriye Bölgesi'nde aranmasına ilişkin olarak, H. Klengel'in bildirdiğine göre, Yamhad (Halap) Krallığı ile birlikte Hitit belgelerinde bir Zalpa isminin geçmesi güneydeki Zalpa'nın varlığını doğrulamaktadır[50].

Tüm bu bilgilere ek olarak A. Ünal, Zalpa'nın Tilmenhöyük olabileceğini vurgulamıştır[51]. Gaziantep'in İslâhiye ilçesinde bulunan Tilmenhöyük, Asurlu tüccarların Anadolu'ya giriş güzergâhında önemli bir

38 Ünal 2000, 46-47.
39 Balih'in yeri için bkz. Nashef 1991, 24.
40 Forlanini 2004, 367.
41 Anum-Hirbi için bkz. Laroche 1966, 34
42 KBo XII 3 Rs III 4-16.
43 Mama'nın yeri ile igili bkz. Nashef 1991, 82-83.
44 Forlanini 1997, 123.
45 Haššuwa'nın yeri ile ilgli bkz. Nashef 1991, 56.
46 Halap'ın (Halpa) yeri ile ilgili bkz. Nashef 1991, 47 vd.; Ayrıca Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Halap'ın geçtiği yerler için bkz. del Monte – Tischler 1978, 71; del Monte 1992, 24
47 KBo III 27 = BoTU 10 (CTH 5) Metinin transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Güterbock 1938, 99.
48 Metinin transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Otten 1973, 60.
49 Beckman 1995, 19 vd.
50 Klengel 1999, 45-53; del Monte – Tischler 1978, 491; Otten 1973, 60.
51 Zalpa=Tilmenhöyük eşitliği için bkz. Ünal 2002, harita; Ünal 1981, 436 (not 23); Ünal 1984, 90 (not 16). Ayrıca Zalpa=Tilmenhöyük eşitliği için bkz. Duru 2003, 35.

konumda olmasından ötürü, Koloni Çağı'na ait belgelerde adı geçen Zalpa ile eşitlenmesi hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim burada yapılan kazılar Tilmenhöyük'ün Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşime sahne olduğunu[52] ve bölgesinin idari merkezi konumunda olduğunu göstermektedir[53].

Elimizdeki diğer belge olan KBo XII 19 nolu metinde Zalpa, Lihzina[54] ve Haštatatta[55] şehirleri ile birlikte anılmıştır. Bu metinde dikkat çeken nokta, Zalpa'nın "*KUR* *URU Za-a-al-pu-wa*" şeklinde yazılmış olmasıdır[56]. Bu ifade *Zalpuwa* Şehri Memleketi olarak çevrilmektedir. Genelde Hititçe metinlerde sadece şehir determinatifi *(URU)* ile karşımıza çıkan Zalpa'nın bu metinde ülke determinatifi *(KUR)* ile birlikte kullanılması da bir Zalpa Krallığı'nın varlığını bize göstermektedir. Aynı zamanda benzer bir kullanım daha sonra üzerinde duracağımız Kaniš Kraliçesi öyküsünde de geçmektedir. Öte yandan S. Bayram'ın tespitine göre Kültepe vesikalarında Zalpa, Kt n/k 144, 6-7 ve Kt n/k 457, 34 envanter nolu metinlerde ülke olarak geçmektedir[57].

Ayrıca yukarıda verdiğimiz KBo XII 19 nolu metinde Zalpa'nın Lihzina şehri ile birlikte anılmış olması da Zalpa'nın yeri ile ilgili olarak bazı ipuçları verebilir. Metinde "*Lihzina şehrinden,* Zalpa *şehri memleketine*" denilmektedir. Yaklaşık olarak M.Ö. 1700'lerde hüküm sürmüş Kaniš Şehri'nin son kralı *Zuzu*'nun[58] unvanı olarak Alahzina kralı unvanı kullanılmaktadır. 89/k,369, ve 370 envanter nolu metinlerde "*Alahzina'nın büyük kralı Zuzu*" şeklinde geçmektedir. Alahzina ismi ise Hititçe belgelerde geçen Lihzina/Lahzan ile alaka göstermektedir[59]. Zuzu ismi aynı zamanda Asur halkı tarafından tapınım gören Kültepe tanrıları arasında da yer almaktadır. Buradan yola çıkarak Lihzina'nın Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda etkili olan dini bir şehir olduğunu düşünürsek burada geçen Zalpa'nın Lihzina ile aynı coğrafyada bulunduğunu ve güneydeki Zalpa'yı işaret ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim genelde Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda zikredilen Zalpa, güneydeki Zalpa'yı işaret etmektedir. Diğer taraftan "*KUR* *URU Za-a-al-pu-wa*" şeklindeki yazılışı kuzeydeki Zalpa'ya da işaret ediyor olabilir. Çünkü kuzeydeki Zalpa genelde "Zalpuwa" olarak anılmaktadır. Ancak, Lihzina'nın yeri ve de Zalpa'dan sonra adı geçen Haštatatta Şehri'nin yeri belli olduğu takdirde bu metin yerindeki Zalpa'nın yeri üzerine daha doğru tahminler yapılabilecektir.

Yukarıda vermiş olduğumuz Anadolu'nun güneyinde aranan Zalpa ile ilgili belgelerden çıkardığımız sonucu özetlemek gerekirse, çoğunlukla Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki metinlerde geçen Zalpa'nın, Asur'dan Anadolu'ya girişte ve merkez Kaniš Karumu istikametinde önemli bir ticari merkez olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönem belgeleri Zalpa'nın bir gümrük şehri olma özelliğini yansıtmaktadır. Nitekim bölgenin coğrafi şartları göz önüne alındığında Zalpa'nın Gaziantep ve civarında aranması mantıklı olacaktır. Bununla birlikte bölgede bulunan *Balih* Nehri ve şehrinin ye-

52 Duru 1990, 122.
53 Yiğit 2003, 170 vd.
54 Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Lihzina'nın geçtiği yerler için bkz. Ertem 1973, 87; del Monte – Tischler 1978, 247; del Monte 1992, 95.
55 Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Haštatatta'nın geçtiği yerler için bkz. Ertem 1973, 44; del Monte – Tischler 1978, 94; del Monte 1992, 34.
56 KBo XII 19 Vs I 1-6.
57 Bayram 1997, 65.
58 Donbaz 1990, 445 vd.
59 Forlanini 1995, 123-131.

rinin tespiti tam olarak kesinleştiğinde Zalpa ile ilgili önemli bir ipucu elde edilmiş olacaktır.

III. Anadolu'nun Kuzeyinde Olduğu Düşünülen Zalpa İle İlgili Metinlerden Elde Edilen Bilgiler

Kuzey Anadolu'da aranan Zalpa ile ilgili olarak ele alacağımız ve günümüzdeki yeri hakkında önemli bilgiler verdiğine inandığımız başlıca kaynak hiç şüphesiz Hitit Devleti'nin kuruluşundan önce Anadolu'nun durumu hakkında bilgi veren temel kaynaklardan biri olan Anitta metnidir. Bu belge Zalpa Krallığı'nın varlığını ve çevre krallıklar üzerindeki etkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Metinde Anitta, Zalpa Krallığı ile ilgili şöyle demektedir:

"*Zalpuwa'dan denizden içeride olan bütün ülkeleri [zaptettim.] Eskiden Zalpuwa Kralı Uhna Tanrı Šiušummi'yi Neša'dan Zalpuwa'ya götürdü. Arkadan da ben Büyük Kral Anitta Tanrı Šiušummi'yi Zalpuwa'dan tekrar Neša'ya götürdüm. Zalpuwa Kralı Huzziya'yı da sağ olarak Neša'ya getirdi*"[60].

Koloni çağı öncesinde ve sonrasında ve daha sonra Hitit Devleti'nde de gözlendiği gibi, iki devlet ya da yerel krallık arasında yapılan savaş ya da mücadele sonucu yenilen tarafın önemli tapınım gören tanrı heykellerinin alınarak, yenen tarafın bölgesine getirilmesi bir gelenek halini almıştı. Nitekim metinden de anlaşıldığı gibi bu dönemde Zalpa Krallığı'nın Neša Krallığı üzerinde kurmuş olduğu bir üstünlük söz konusudur. Bu da Zalpa'nın bu dönemde güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Metinde aynı zamanda "*Zalpa'dan itibaren denizden içeride olan bütün ülkeleri zaptettim*" ifadesi Zalpa'nın deniz kenarında bir yerde aranması gerçeğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, metinde Zalpa ile ilgili şu satırlar geçmektedir: "*kim babamın arkasından kral olursa herhangi bir şekilde denizin (içindeki) Zalpa ülkesine düşmandır. Ve onu denizin (içindeki) Zalpa şehrini (mahvetsin)*" ifadesi yer almaktadır. Bu ifade de Zalpa'nın deniz kenarında olduğuna kanıt gösterilebilir. Nitekim T. Özgüç, Anitta metninden bahsederken denize ve Kaniš'e (Neša) yakın olması açısından Zalpa Krallığını, Kızılırmak kavsi içindeki krallıklara dahil etmektedir[61]. Bu durumda Zalpa'nın Orta Karadeniz'de güçlü bir krallık olduğu ve Zalpa Ülkesi'nin merkezi konumundaki Zalpa şehrinin de Karadeniz kıyısında bir yerleşme olduğunu ileri sürebiliriz. V. Haas'a göre, Zalpa, Karadeniz kıyısında ve büyük olasılıkla İkiztepe civarında bulunmaktadır. Ve kent Hitit döneminin başlarında merkezi bir rol üstlenmiştir. Kentin önemli bir durumda olmasının nedeni ise Kuzey Anadolu dağlarındaki zengin yer altı kaynaklarıdır[62]. Daha önce de söz ettiğimiz gibi Kültepe tabletlerinde Zalpa'nın bulunduğu yer hem Karum hem de Wabartum olarak geçmektedir. Bu durumda hem kuzeydeki hem de güneydeki Zalpa, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir ticari işlev göstermektedir. Buna karşılık A. Götze, Anitta metninde Zalpa ile ilgili olan kısmın ilk cümlesini, "*Zalpuwa'dan denize kadar uzanan bütün ülkeleri fethettim*" şeklinde çevirmiştir. Buna sonuç olarak da Zalpa şehrini Karadeniz'in zapt edilmesinde bir başlangıç noktası olarak göstermiş ve Hattuša'dan Karadeniz'e giden yol güzergâhı üzerinde Hattuša'dan sonra Zalpa'yı gös-

60 Alp 2002, 54; Dinçol 1982, 26-27; Haas 1977, 20-21.

61 Özgüç 1999, 71.

62 Haas 1977, 18 vd.

tererek Zalpa'yı Çorum kenti civarına yerleştirmiştir[63].

Anitta metninde dikkatimizi çeken önemli noktalardan biri de Zalpuwa kralı Huzziya'nın tutsak alınmasıdır. Bu durum daha önce Neša'ya saldırmış ve tanrı heykelini almış olan Zalpuwa kralı Uhna'dan bir intikam alma mahiyeti taşır. Huzziya'nın tutsak alındıktan sonraki akıbeti hakkında bilgi sahibi değiliz. Fakat Huzziya'nın Kuzey Anadolu Panteonu'yla ilişkilendirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Huzziya daha sonra karşımıza bir Hakmiš[64] (Amasya) tanrısı olarak çıkar[65]. Bu tanrının ismi Hitit hanedanın içindeki kral isimlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu da tanrıya verilen önemi açıkça ifade etmektedir.

Elimize geçen diğer önemli belge ise 1970 yılında Boğazköy'de bulunan Kaniš Kraliçesi öyküsü olarak adlandırılan metindir[66]. Metinde Zalpa ile ilgili olarak şu satırlar geçmektedir:

"Kaniš k[raliçesi] bir defada 30 oğlan doğurdu. O şöyle (dedi): 'Ne biçim yaratık(lar) doğurdum?". Sandıkları zift ile sıvadı ve oğullarını içine koydu. Onları ırmağa bıraktı. Irmak (onları) Zalpuwa ülkesinde denize götürdü. [Tan]rılar çocukları denizden yukarı aldılar ve onları büyüttüler"[67].

Metinden anlaşıldığı üzere Kaniš'ten ırmağa bırakılan 30 erkek çocuk, Zalpuwa ülkesinde denize çıkmıştır. Buradan yola çıkarak çocukların bırakıldığı ırmağın Kaniš'e yakınlığı açısından Kızılırmak olduğunu varsayarsak, Karadeniz'e döküldüğü yerde bulunan Bafra'daki İkiztepe'nin Zalpa olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Nitekim M. Forlanini, Zalpa/Zalpuwa'yı Bafra yöresinde göstermektedir[68].

Bu görüşü savunanların[69] yanı sıra İkiztepe Kazılarını yürüten Ö. Bilgi, Zalpa=İkiztepe eşitliği ile ilgili olarak: *"İkiztepe, Kültepe'ye coğrafi bakımdan oldukça uzaktır ve iki şehir arasındaki ulaşımın Kızılırmak vadisini kullanarak yapılması uygun olmasına rağmen, bu bölgede yapılan kazılarda koloni çağına ait maddi kültür kalıntıları olan yazılı belge, mühür, kurşun figürin veya Alişar III boya bezekli çanak çömleği gibi eserlerin bulunmayışı İkiztepe'nin Zalpa ülkesinde olabileceği ama bire bir Zalpa ile eşitlenemeyeceğini göstermektedir"*[70] demektedir. Ö. Bilgi'ye göre, Zalpa, Karadeniz dağlarının iç kesimlerinde aranmalıdır ve Orta Karadeniz Bölgesi'nde, Kızılırmak Nehri'ne oldukça yakın olan Vezirköprü Oymaağaç'taki büyük höyük Zalpa için ideal bir yerdir[71]. Fakat Vezirköprü-Oymaağaç'ta yürütülen kazılar sonucu R.M. Czichon'a göre elde edilen veriler ışığında Oymaağaç, şimdilik Nerik şehri ile lokalize edilmektedir[72]. Bu da Vezirköprü-Oymaağaç'ın Zalpa olabileceği tezini ortadan kaldırmıştır.

Diğer bir taraftan Bafra'nın kuzeybatısında Kızılırmak kıyısında bulunan

---

63 Götze 1930-32, 27 vd.; Götze 1957, 97.

64 Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Hakmiš'in geçtiği yerler için bkz. Ertem 1973, 35 vd.; Forlanini 1979, 185.

65 Forlanini 2004, 374 vd.

66 KBo XXII 2; Otten 1973, 6-7; Alp 2002, 56; Metinin en son yayınlamış ve değerlendirilmiş hali için bkz. Holland – Zormann 2007.

67 Paralel metinlerde ve tabletin arka yüzünde Zalpa ve diğer kentler hakkında bilgiler verilmektedir. Metnin tercümesi için bkz. Alp 2002, 56; Erkut 1998, 21-24.

68 Forlanini 1979, 185 ; Forlanini 1987, 106 vd.

69 Günümüzde Bafra İkiztepe yöresinin Zalpa olabileceği fikrinde birleşenler: Bkz. Alp 2002, 46, 49; Klengel 1999, 32; Otten 1973, 58; Alkım 1986, 121; Alkım 1979, 157; Özsait – Özsait 1998, 463; Forlanini 1979, 185; Forlanini 1987, 109; Haas 1977, 16 vd.; Singer 1984, 121 vd.

70 Bilgi 1998, 69.

71 Bilgi 1998, 69.

72 Czichon – Klinger 2005, 18-19.

İkiztepe'de yapılan kazılarda, bu yerleşimin, İlk Tunç Çağı'nda az iskan edildiği ve bir idari merkezi göstermediği, ama buna karşılık İlk Tunç Çağı III'ten sonraki dönemde yerel bir otoritenin merkezi olabileceği ileri sürülmüştür[73]. Nitekim bu varsayım İkiztepe'nin İlk Tunç Çağı III evresinde Zalpa'nın merkezi olabileceğine işaret etmektedir.

Kaniš Kraliçesi öyküsü belgesine dayanarak kimileri Zalpa'yı Orta Karadeniz'de ve Kızılırmak'ın denize döküldüğü yerde ararken, öte yandan A. Ünal haklı nedenlerden dolayı Zalpa'yı güneyde aramaktadır. Ve söz konusu metni kesinlikle güneydeki Zalpa ile ilişkilendirmektedir. A. Ünal'ın nedenleri şunlardır: Kaneš Kraliçesi'nin çocuklarını bıraktığı ırmak Kızılırmak değildir. A. Ünal bu ırmağın, Seyhan Irmağı'nın en yukarı ve en uzun kollarından olan Zamantı Suyu olduğunu savunmaktadır. Zamantı Suyu en az Kızılırmak kadar güçlüdür. Ve efsaneye göre Kraliçe çocuklarını, Tomarza ile Develi arasında bir yerlerde bu ırmağa bırakmıştır. Ve yine A. Ünal'a göre ırmaklara çocuk bırakma motifi bu dönemde Hurri, yani güney ve güneydoğu kökenlidir ve Kuzey Anadolu ve Karadeniz sahilleriyle bir ilişkisi yoktur. Dolayısıyla Zalpa Bölgesi de Orta Karadeniz'de değil Kizzuwatna topraklarının doğusunda bir yerde aranmalıdır. Zalpa Ülkesi'nin merkezi olan Zalpa kenti, İslâhiye yakınlarındaki Tilmenhöyük ya da daha büyük bir olasılıkla önemli bir kısmı baraj suları altında kalmış olan Karasu (Saluara/Saluwara) üzerindeki büyük höyükte yer alıyordu[74].

Eğer, Kaniš Kraliçesi'nin çocukları bıraktığı nehir Kızılırmak değil de Zamantı Suyu (Taşçı Irmağı) ise, bu nehrin çocukları deniz kenarındaki bir ülkeye yani Akdeniz kıyısına getirmesi gerekecektir. Fakat Zalpa için önerilen Tilmenhöyük ve Karasu deniz kıyısından oldukça içeride bulunmaktadır. Nitekim bu durumda bu bölgede önerilen Zalpa'nın, Kaniš Kraliçesi öyküsünde geçen Zalpa'dan farklı olarak daha önce söz ettiğimiz güneyde Anadolu'ya giriş kapısında bulunan Zalpa olabileceği düşünülebilir. Fakat bununla ilgili olarak da A. Ünal, o zamanlarda Zalpa Ülkesi'nin, İskenderun-Karataş arasında olup, sahile açılan topraklarının da olabileceğini ve Zalpa şehrinin ise Çukurova'nın doğusunda daha içeride bir yerde olduğunu ileri sürmektedir[75].

Eski Hitit Devleti'nin sonlarından imparatorluğun çöküşüne kadar Hititler'in daimi düşmanı olan Kaškalar'ın[76] Hitit Devleti'nin kuzeyinde ve kuzeydoğusunda var oldukları bilinmektedir[77].

Bu bağlamda Anadolu'nun kuzeyinde bir Zalpa kentinin varlığına dair elimize geçen önemli bir belge KUB XVII 2, KUB XXIII 115 nolu Arnuwanda-Ašmunikal kral çiftinden kalan dua metnidir. Bu metinde Kaškalar tarafından işgal edilen Hitit toprakları olarak "*Nerik, Huršama, Kaštama, Šeriša, Himmuwa, Taggašta, Kammama, Zalpuwa, Kapiruha, Hurna, Dankušna, Tapašawa, Kazzapa, Tarukka, İlaluha, Zihhana, Šipidduwa, Vašhaia ve Patalliid*" adla-

73 Yiğit 2003 171; Alkım – Alkım – Bilgi 1998, 58.

74 Ünal 2000, 46-47; Ünal 2007, 118 vd.; Irmaklara çocuk bırakmanın Hurri kökenli bir motif olduğu konusunda bkz. Ünal 1986, 129-136.

75 Ünal 2003, 69 vd.

76 Murat 1998, 435.

77 Kaškalar'ın, doğuda Azzi-Hayaša, güneyde Yukarı Ülke ve Batıda Pala-Tumana ile sınır komşusu olduğu kabul edilmektedir. Schuler 1965, 13 vd.

rı geçmektedir[78]. Metnin devamında bu yerlerde bulunan mabedlerin Kaškalar tarafından yerle bir edildiği, içlerinde bulunan altın, gümüş ve bronzdan yapılmış kült kaplarının ve diğer eşyaların talan edildiği belirtilmektedir[79]. Bu dua metni Zalpuwa'nın Kaška bölgesinde bulunduğunun bir kanıtıdır. Aynı zamanda Gastrang – Gurney de Zalpa'nın Kaška Bölgesi'nde olduğunu belirtmektedir[80]. Zalpa'nın Kaška Bölgesi'nde yer alması, kuzeydeki Zalpa'nın varlığını pekiştirmektedir.

Diğer yandan üç ayrı coğrafi bölgede bulunan şehirlerin *LÚAGRIG*'leri (vekilharcı)[81] ile birlikte sıralandığı VBoT 68 nolu metinde Zalpa şehri Orta Karadeniz Bölgesi'de lokolize edilen birçok şehir ile yan yana sayılmaktadır[82]: "*Zalpa şehri, Tuhurpiia şehri, Zišparna şehri, Gaštama şehri, Ališa şehri, Šakukatiia şehri, Haggamiš şehri, Tapikkiia şehri, İštahara şehri, Malazziia şehri, Karašmitta şehri, Ubhiwa şehri.*"[83] Bu metinde Zalpa şehri ile günümüzde Kastamonu şehri ile lokalize edilmiş olan Gaštama şehri[84] arasında *Tuhurpiia* ve *Zišparna* şehirleri sayılmıştır. Bu metin yerinden yola çıkarak Zalpa'nın Orta Karadeniz'de Kastamonu ile aynı güzergâhta bir yerde aranması doğru olacaktır.

Yine, bir kurban bayramının tasvirinin anlatıldığı KBo IV 13 nolu metinde Zalpa şehri, çoğunluğu Orta Karadeniz Bölgesi'de lokalize edilen şehirler ile birlikte sayılmıştır. Metnin ilgili satırları tarafımızca şu şekilde tercüme edilmiştir: "*Zalpa şehri tanrılarına bir koyun, Hahana şehri tanrılarına bir koyun, Ankuwa şehri tanrılarına bir koyun, Durmitta şehri tanrılarına bir koyun, Tuhurpiia şehri tanrılarına bir koyun, Zišparna şehri tanrılarına bir koyun, Takkupta şehri tanrılarına bir koyun, Pitama şehri tanrılarına bir kuzu, Ališa şehri tanrılarına bir koyun, Šanahuitta şehri tanrılarına bir koyun, Hakmiš şehri tanrılarına bir koyun...*"[85]. Anlaşıldığı üzere metinde adı geçen şehirlerin tanrılarına bazı hayvanlar kurban olarak verilmektedir. Buradaki şehirlerin çoğunun Orta Karadeniz Bölgesi'ne lokalize edilmiş olması[86] ve bunların içinde Zalpa şehrinin de yer alması kuzeydeki Zalpa'ya işaret etmektedir.

Zalpa ile ilgili kayda değer belgelerden biri de I. Hattušili'nin askeri seferlerini konu alan KBo X 2 Vs. I nolu metindir. Metnin Zalpa'ya seferi konu alan satırları şöyledir: "*Kuššaralı adam, Hatti ülkesi kralı, Büyük Kral Tabarna Hattušili şöyle (der): Hatti ülkesini bir kral olarak idare etti. Tavananna'nın erkek kardeşinin oğlu Šanahuitta şehrine gitti. Ve onu mahvedemedi. (fakat) onun ülkesini mahvetti. Askerleri iki yerde garnizona bıraktım. Ve ağılın içinde (ne var) ise onları garnizondaki askerlere verdim. Sonra Zalpa'ya gittim. Ve onu mahvettim, onun tanrı (statülerini) kaldırdım. Ve iki tekerlekli üç adet MADNANU (arabasını) Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na verdim. Gümüşten bir boğa, gümüşten bir zincir Fırtına Tanrısı'nın tapınağına verdim. Geriye kalanları da tanrı*

78 KUB XVII 2 21 vd. KUB XXIII 115 (CTH 375), Schuler 1965, 156; Schuler 1976, 460 vd.; Ayrıca metinin tercümesi için bkz. Alp 2002, 73.

79 Ertem 1980, 25.

80 Gastrang – Gurney 1959, 6 vd. Ayrıca Zalpa'nın Kaška bölgesinde yer aldığına dair bkz. Singer 2007, 176.

81 LÚAGRIG için bkz. Singer 1984, 96-127; Balkan 1973, 3 vd.

82 Götze 1930, 18 vd.

83 Metinde yer alan şehir isimleri için bkz. Ertem 1973; del Monte – Tischler 1978; del Monte 1982; Ayrıca Tapikka için bkz. Alp 1977, 639 vd.

84 Kaštama'nın lokalizasyonu için bkz. Erkut 1999, 129-132.

85 KBo IV 13 + KUB X 82 Vs I 21-26.

86 KBo IV 13 + KUB X 82 nolu metinde geçen yer isimleri için bkz. del Monte – Tischler 1978; del Monte 1982.

Mezulla'nın tapınağına verdim Ertesi yıl içinde Alalha'ya gittim. Ve onu mahvettim.'[87]

Metinden anlaşıldığı üzere Zalpa ele geçirilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken nokta I. Hattušili, Amasya çevresinde aranan Šanahuitta'dan sonra Zalpa'ya sefer düzenlemiştir[88]. Bryce'a göre I. Hattušili, Šanahuitta ve ardından Zalpa seferlerinin sonucunda Anadolu'da merkezi otoriteyi sağlamış, ertesi yılda Alalah'a sefer düzenleyerek Kuzey Suriye'ye yönelmiştir[89]. Bu da metinde geçen Zalpa'nın Orta Karadeniz Bölgesi'nde aranması gereğini yeniden ortaya koymaktadır. Aynı zamanda I. Hattušili'nin tahta geçer geçmez Anadolu'da Hitit üstünlüğünü sağlamak için ikinci seferini Zalpa'ya düzenlemiş olması, Zalpa'nın Hitit Devleti için ne kadar önem arz ettiğini ve ele geçirilmesi gerekli yerlerden biri olduğunu göstermektedir.

Eski Hitit çağına ait olan ve Zalpa ile Hattuša kentlerinde meydana gelen siyasi gelişmeler açısından büyük önemi olan bir belge de KBo XXII 2 (KBo III 38 = 2BoTU) nolu metindir. Zalpa ile Hattuša arasındaki barış devam ederken Zalpa'nın ihtiyarları (önde gelenleri) kralın babasına başvurarak kralın bir oğlunu istemişlerdir. Kral, oğlu Hakkarpili'yi Zalpa'ya göndermiş fakat Hakkarpili babasına karşı ayaklanmıştır.

Daha sonra aynı metnin arka yüzünde Zalpa şehrinde Happi adlı bir şahıs vardır. Ve o da babasına karşı ayaklanır ve yapılan savaşta Zalpa yenilir[90]. Burada adı geçen Hakkarpili, Helck'e göre, I. Muršili'dir. Babası ise I. Hattušili'dir[91].

Metinde dikkat çeken nokta kralların çocuklarının Zalpa'ya yönetici olarak gönderilmeleridir. Bu durum Hitit İmparatorluk Çağı krallarından I. Šuppiluliuma zamanında daha net bir şekilde gözlenmektedir. Nitekim kral ele geçirdiği yerlere oğullarını kral olarak atayarak merkezi otoriteyi hakim kılmış ve ülke çıkarlarının birinci elden korunmasını sağlamıştır[92]. Bu nedenle metin, Zalpa ve Hattuša'nın siyasal ilişkilerinin tarihi bakımından ve Hitit Devleti'nin ileriki evrelerinde örnek alınması açısından önemlidir.

I. Hattušili zamanında Zalpa'nın Hitit saldırılarından oldukça etkilendiğine dair önemli bir kanıt da, I. Hattušili'nin I. Muršili'ye Zalpa'nın durumu ile ilgili söylediği şu sözlerdir: "*Zalpa kralı babamın zamanında sözlerini bir tarafa atmıştı. Bak şimdi gözlerinin önündeki o Zalpa'nın halini gör!*"[93] bu ifade kralın bir isyan sonucu aldığı intikamı vurgulamakta ve etrafındakilerin ders çıkarması niteliğinde söylenmiş olmalıdır. Aynı zamanda I. Hattušili ülkenin ileri gelenlerine veliahtı olan Muršili'yi nasıl yetiştirmeleri konusundaki hitabını anlatan KUB I 16 nolu metinde şöyle demektedir: "*Kuššara, Hemmuwa, Tamalkiia ve Zalpa şehirlerinden herhangi bir kimse sana bir şey söylemesin!*"[94] İçinde Zalpa'nın da zikredildiği bu metin yerinde adı geçen şehirlerin Hitit Devleti'ne karşı her an düşmanca tavırlar sergileyebilecekleri ve kötülük yapabilecekleri vurgulanmaktadır. Aynı zamanda bu ifade, adı geçen şehirlerin kışkırtmalarını ya

---

87 KBo X 2 Vs. I 9-14; metnin tercümesi için bkz. Yiğit 1994, 120-121.
88 Yiğit 1994, 120.
89 Bryce 1998, 69-70.
90 Yiğit 1994, 77-78; Otten 1973, 8-9, 12-13.
91 Helck 1983, 280.
92 Sir Gavaz 2007, 223.
93 KBo III 27 28-29; Ünal 1997, 346.
94 KUB I 16 II 61-62; Yiğit 1994, 124.

da kötü sözlerini tahta geçen Hitit Devleti kralının önemsememesi mahiyetinde bir öğüt içermektedir.

Zalpa'nın Hitit Devleti ile olan ilişkileri ne işaret eden önemli bir belge de Hitit yasalarının 54. maddesidir. Zalpa'lı askerlerin šahhan ve luzzi mükellefiyetinden muaf olduklarına dair yasada şöyle denilmektedir: *"Önceleri Manda askerleri, Sala askerleri, Tamalki(ya)'nın askerleri, Hatra'nın askerleri, Zalpa'nın askerleri, Tašhiniya'nın askerleri, okçular, tahta işçiler, arabacılar ve aynı zamanda onların luzziyi ifa etmiyorlardı. Šahhan'ı yapmıyorlardı."*[95] Bununla ilgili olarak A. Ünal, Zalpalı askerlerin daha sonra šahhan ve luzzi[96] muafiyetlerinin kaldırıldığını belirtmiştir[97]. Buradan Zalpalı askerlerin daha önce muaf oldukları šahhan ve luzzi'den sonraki yıllarda Hitit Devleti'ne karşı sorumlu tutuldukları ve ayrıca Zalpa'nın Hitit Devleti'ne olan ekonomik ve siyasi bağlılığı net olarak anlaşılmaktadır.

Yukarıda vermiş olduğumuz belgeler ışığında özet vermek gerekirse, Anadolu'nun Kuzey Bölgesi'nde bir Zalpa'nın varlığı kesinleşmiştir. Kaška Bölgesi dahilinde bulunan Zalpa kanımızca Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer almaktadır. Yukarıda incelediğimiz çivi yazılı belgelerde verilen bilgiler ışığında Orta Kardeniz'de Klasik Çağ'da Paphlagonia olarak anılan bölgenin doğusunda yer alan Zalpa Krallığı'nın merkezi şehri olan Zalpa'nın, Kızılırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü civarda aranması gerekir. Kuzeyde bulunan Zalpa'nın Hitit Devleti kurulmadan önce bölgede bulunan yerel krallıklar ile başlayan siyasi ve askeri münasebetleri, Eski Hitit Krallığı Dönemi'nde de devam etmiştir. Buradan bölgede bulunan Zalpa Krallığı'nın, Hitit Devlet politikasının şekillenmesinde büyük öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

IV. Sonuç

Yukarıdaki belgelerden edinilen bilgilere göre Anadolu'nun kuzeyinde Orta Karadeniz Bölgesi'nde Kızılırmak'ın denize döküldüğü civarda bir tane, Anadolu'nun güneyinde, Toros Dağları'nın kuzeyinde, Fırat ve Orta Anadolu Platosu arasında, Gaziantep şehri ve civarında bir tane olmak üzere iki tane Zalpa'nın varlığını kabul etmek gerekmektedir. Ele alınan çivi yazılı metinlerde Zalpa'nın hem şehir hem de ülke olarak anıldığı metin yerleri bulunmaktadır. Bu da bize Zalpa Şehri ve Zalpa Şehri Memleketi olarak anılan iki farklı yerin olabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda bu iki şehir arasında karşılaştırma yapacak olursak, kuzeydeki Zalpa'nın daha çok tarihi metinler de karşımıza çıkması açısından siyasi ve kültürel olarak Hitit Devleti ile ilişkiler içersinde olduğunu, güneyde bulunan Zalpa'nın ise özellikle Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ticari bir öneme sahip olup, geçiş güzergâhında bulunmasından ötürü de Kaniš ve Asur arasında kilit bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz.

Özlem SİR GAVAZ
Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Eskiçağ Tarihi Bölümü
Doktora Öğrencisi
e-mail: ozlemsir@yahoo.com

95 Imparati 1992, 73-75, madde 54; KBo VI 2 Rs III 12-15; KBo VI Rs III 15-18; KBo VI 6 Vs I 19-23.
96 Šahan ve luzzi ile ilgili bkz. Alp 1990, 107-113.
97 Ünal 1981-83, 23.

BİBLİYOGRAFYA

Albayrak 2003 — İ. Albayrak, "Kaniš-Karum'unun Bir Mektubu", *Archivum Anatolicum* 6.1, 2003.

Albayrak 2006 — İ. Albayrak, "*Kültepe Tabletleri IV (Kt. o/k)*" (2006).

Alkım 1979 — U. B. Alkım, "İkiztepe Kazısı: İlk Sonuçlar", VIII. *TTK* (1979) 151-157

Alkım 1986 — H. Alkım, "İkiztepe kazılarında saptanan kültür katları ve elde edilen madeni eserlerden örnekler", IX. *TTK* (1986) 119-132.

Alkım ve diğ. 1998 — U. B. Alkım – H. Alkım – Ö. Bilgi, *İkiztepe* I (1998).

Alp 1963 — S. Alp, "Kaniş=Anişa=Nişa Erken Hitit Çağının Bir Başkenti", *Belleten* 27.107, 1963, 367-376.

Alp 1977 — S. Alp, "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilırmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında", *Belleten* 41, 1977, 637-647.

Alp 1990 — S. Alp, "Die Verbfelichtungen šahan und luzzi in einem Maşat-Brief", *Orientalia* 59, 1990, 107-113.

Alp 2002 — S. Alp, *Hitit Çağında Anadolu* (2002).

Ayverdi 2005 — İ. Ayverdi, "*Asırlar boyu tarihi seyri içinde misalli büyük Türkçe sözlük*", 2 (H-N) (2005).

Balkan 1957 — K. Balkan, *Mama Kralı Anum- Hirbi'nin, Kaniš Kralı Waršama'ya Gönderdiği Mektup* (1957).

Balkan 1973 — K. Balkan, *İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi* (1973).

Bayram 1997 — S. Bayram, "New and Some Rare Geographical Names in the Kültepe Texts", *Archivum Anatolicum* 3, 1997, 41-66.

Beckman 1995 — G. M. Beckman, "Hittite Provincial Administration in Anatolia and Syria", O. Carruba – M. Giorgieri – C. Mora (del.), *Atti del II. Congresso Internationale di Hittitologia, Studia Mediterranea* IX (1995) 19-37.

Beitzel 1992 — B.J. Beitzel, "The Old Assyrian Caravan road in the Mari Royal Archives", *Mari in Retrospect*, Fifty Years of Mari and Mari Studies (1992) 35-57.

Bilgi 1998 — Ö. Bilgi, "M.Ö. 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi", S. Alp – A. Süel (derl.), *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (1998) 63-75.

Bilgiç ve diğ. 1990 — E. Bilgiç – H. Sever – C. Günbattı – S. Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri* I (1990).

Bilgiç – Bayram 1995 — E. Bilgiç – S. Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri* II (1995).

Black ve diğ. 1999 — J. Black – A. George – N. Postgate, *A Concise Dictionary of Akkadian* (1999).

Bryce 1998 — T. Bryce, *The Kingdom of the Hittites* (1998).

Çeçen 1990 — S. Çeçen, "Ankara Müzesi'ndeki Yeni Kültepe Metinlerinden Elde Edilen Orijinal Neticeler", *Yayımlanmamış Doktora Tezi* (1990).

Civil ve diğ. 1971 — M. Civil – I. J. Gelb – A. L. Oppenheim – E. Reiner, *The Assyrian Dictionary* (1971).

Czichon – Klinger 2005 — R. Czichon – J. Klinger, "Auf der Suche nach der hethitischen Kultstadt Nerik", *Alter Orient Aktuell*, (2005) 18-19.

Del Monte – Tischler 1978 — G. Del Monte – J. Tischler, Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte, *RGTC* VI (1978).

Del Monte 1982 — G. Del Monte, Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte-Supplement,

	RGTC VI/2 (1992).
Dinçol 1982	A. Dinçol, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* (1982) 1-35.
Dinçol 2004	A. Dinçol, "Hititler, Son Tunç Çağı", *Arkeo-Atlas* 3, 2004, 50-54.
Donbaz 1990	V. Donbaz, "Kültepe I-B Katı Tabletlerine Genel Bakış", X.2 *TTK* (1990) 433-451.
Duru 1990	R. Duru, "Tilmen Sarayları", *X. TTK* (1990) 121-131.
Duru 2003	R. Duru, *Unutulmuş Bir Başkent Tilmen* (2003).
Erkut 1998	S. Erkut, "Hititlerden Eski Bir Anadolu Hikayesi", *Argos Gemicileri Dergisi* 6, 1998, 21-24.
Erkut 1999	S. Erkut, "Hitit Kenti Kaštama'nın Yeri Üzerine", *XII. TTK* (1999) 129-132.
Ertem 1973	H. Ertem, *Coğrafya Adlar Dizini* (1973).
Ertem 1980	H. Ertem, *Hitit Devleti'nin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler* (1980).
Forlanini 1979	M. Forlanini, "Appunti di geografia etea", *Studia Mediterranea* 1, 1979, 165-185.
Forlanini 1987	M. Forlanini, "Toponymie Antique D'Origine Hattie?", *Hethitica* 8, 1987, 105-122.
Forlanini 1995	M. Forlanini, "The Kings of Kaniš", *Atti Del II Congresso Internazionale di Hittitologia*" (1995) 123-132.
Forlanini 1997	M. Forlanini, "Gab es eine Hethitische Stadt Hamsa?", *Archivum Anatolicum* 3, 1997, 117-123.
Forlanini 2004	M. Forlanini, " La nascita di un impero Considerazioni sula prima fase della storia hittita: da Kaniš a Hattuša", *Orientalia* 73, 2004, 363-389.
Gastrang – Gurney 1959	J. Gastrang – O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire* (1959).
Götze 1930-32	A. Götze, "Bemerkungen zu dem Hethitischen Text AO 9608 des Louvre", *RHA* 1, 1930-1932, 18-30.
Götze 1957	A. Götze, "The Roads of Northern Cappadocia", *RHA* 61, 1957, 91-103
Götze 1960	A. Götze, " Suffixes in 'Kanishite' Proper Names", *RHA* 66, 1960, 45 -55
Götze 1964	A. Götze, "Remarks on the Old Babylonian Itinerary", *JCS* 18, 1964, 114-119.
Günbattı 1987	C. Günbattı, "Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Üç Tablet", *DTCF Dergisi* 31, 1987, 189-199.
Günbattı 1998	C. Günbattı, "Karumlar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler", H. Erkanal – V. Donbaz – A. Uğuroğlu (derl.) 34. *Uluslararası Assiriyoloji Kongresi* (1998) 479-484.
Güterbock 1938	H.G. Güterbock, "Die Historische Tradition bei Babyloniern und Hethitern", *ZA* 44, 1938, 99-103.
Haas 1977	V. Haas, "Zalpa, Die Stadt am schwarzen Meer und das althethitische Königtum", *MDOG* 109, 1977, 15-26.
Helck 1983	W. Helck, "Zur ältesten Geschichte des Hatti-Reichen", R.M. Boehmer – H. Hauptmann (derl.) *Festschrift für K. Bittel* (1983) 271-281.
Holland – Zormann 2007	G. B. Holland – M. Zormann, "The Tale of Zalpa Myth, Morality and Coherence in a Hittite Narrative", *Studia Mediterranea* 19, 2007, 3-15.
Imparati 1992	F. Imparati, *Hitit Yasaları* (1992) Çev. E. Özbayoğlu.
Klengel 1999	H. Klengel, *Geschichte des Hethitischen Reiches* (1999).

Laroche 1958	E. Laroche, "Etudes sur les Hiéroglyphes Hittites", *Syria* 35, 1958, 252-283.
Laroche 1966	E. Laroche, *Les Noms des Hittites* (1966).
Miller 2001	J. L. Miller, "Anum-Hirbi and His Kingdom", *Altorientalische Forschungen* 28, 2001, 65-101
Murat 1998	L. Murat, "Hitit Dünyasında Gaškalar'ın Yeri", S. Alp – A. Süel (derl.), *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*" (1998) 435-443.
Nashef 1991	Kh. Nashef, Die Orts-und Gewässernamen der altassyrischen Zeit, *RGTC* 4, (1991).
Orlin 1970	L. L. Orlin, *Assyrian Colonies in Cappadocia* (1970).
Otten 1973	H. Otten, "Eine althethitische Erzahlung um die Statd Zalpa", *StBoT* 17, 1973, 5-63.
Özgüç 1999	T. Özgüç, *Kültepe- Kaniš/Neša Sarayları ve Mabetleri* (1999).
Özsait – Özsait 1998	M. Özsait – N. Özsait, "Amasya'da M.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri", S. Alp – A. Süel (derl.), *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*" (1998) 457-468.
Schuler 1965	E. von Schuler, *Die Kaškäer* (1965).
Schuler 1976	E. von Schuler, "Kaškaer", *RLA* 5, 1976, 80-83.
Singer 1984	I. Singer, "The Agrig in the Hittite Texts", *AnatSt* 34, 1984, 97-127.
Singer 2007	I.Singer, "Who Where the Kaška?", *The Argonautica and World Culture* I (2007) 166-181.
Sir Gavaz 2007	Ö. Sir Gavaz, "I. Šuppiluliuma Dönemi'nde Suriye ve Mezopotamya ile İlişkiler", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi (2007).
Şahin 2002	H. A. Şahin, "Koloni Çağı'nda (M.Ö. 2000-1750) Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, 2002, 69-88.
Soden 1965	W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Band I (1965).
Şimşek 2007	I.Ö. Şimşek, "Çeşitli Yollarla Akadcadan Türkçeye Geçen Kelimeler", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 Yıllığı* (2007) 179-308.
Ünal 1981	A. Ünal, "Hitit Kenti "Ankuwa'nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında", *Belleten* 180, 1981, 433-455.
Ünal 1981-83	A. Ünal, "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö. 2. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar", *Anadolu* 22, 1981-83, 17-37
Ünal 1984	A. Ünal, "Nochmals zur Geschichte und Lage der hethitischen Stadt Ankuwa", *SMEA* 24, 1984, 87-107.
Ünal 1986	A. Ünal, "Das Motif der Kindesaussetzung in den anatolischen Literaturen", K. Hecker – W. Sommerfeld (derl.), *Keilschriftliche Literaturen* (1986) 129-136.
Ünal 1997	A. Ünal, "Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar", *Archivum Anatolicum* 3, 1997, 341-356.
Ünal 2000	A. Ünal, "Adana'da Kizzuwatna Krallığı Taş Devrinden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı*, Yapı Kredi Yayınları (2000) 43-69.
Ünal 2002	A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu* I (2002).
Ünal 2003	A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu* II (2003).
Ünal – Girginer 2007	A. Ünal – S. K. Girginer, *Çukurova-Kilikya, Taş Devri'nden Osmanlılar Dönemi'ne kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji* (2007).

Yakar 2007 J. Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi* (2007), Çev. S. H. Riegel.

Yiğit 1994 T. Yiğit, "I. Hattušili ve Dönemi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (1994).

Yiğit 1998 T. Yiğit, "M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Šamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30, 1997, 273-287.

Yiğit 2003 T. Yiğit, "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasi Görünümü", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 33, 2003, 167-182.